

and health maintenance of youth. He considered it as an integral part of harmonious development of children. Much attention is paid to recommendations of V. O. Sukhomlynskiy how to solve problems of physical education and health keeping of children, how to live successfully at school and in family. The article gives a detailed analysis of teacher's thoughts about labor processes, relationship of physical education with other educational aspects: a complex of sanitary-hygienic norms and rules, harmonious integrity of physical and spiritual forces of every concrete child. Scientist's ideas of adequate health status of a child, which leads to success in any sphere of activity, and also contributes to development of system, activate functioning of organs of senses, increases speech, facilitates forming and formation of mental activity are characterized in the article.

Keywords: generation, physical upbringing, pedagogue, health, state.

Рецензент: Моїсєєв С. О.

УДК 373.5.016:5(477)»19/20»

Кохановська О. В.*

ЗМІСТ ШКІЛЬНОЇ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті схарактеризовано зміст шкільної природничо-математичної освіти в навчальних закладах України у другій половині ХІХ століття. Визначено, що зміст освіти має історичний характер, а отже визначається метою та завданнями освіти на певному етапі розвитку суспільства і змінюється під впливом вимог життя, виробництва і рівня розвитку наукового знання. Наголошено, що зміст предметів досліджуваної доби відображався перш за все в навчальних планах, програмах, підручниках. Окреслено основні тенденції змісту викладання природничо-математичних дисциплін у другій половині ХІХ століття на прикладі деяких предметів.

Ключові слова: зміст освіти, шкільна природничо-математична освіта, ХІХ – початок ХХ століття.

Одним із напрямів розв'язання завдання забезпечення якісного засвоєння змісту природничо-математичної освіти є осмислення, об'єктивна оцінка та екстраполяція вагомих теоретичних та практичних здобутків вітчизняної педагогічної думки минулих століть.

У цьому контексті звернення до освітньо-виховного досвіду педагогіки другої половини ХІХ – початку ХХ століття, коли відбувався активний розвиток прогресивних освітніх ідей, пов'язаних з дидактикою та методикою викладання природничо-математичних дисциплін є безсумнівно необхідним.

Аналіз наукової літератури свідчить про ґрунтовне вивчення процесів становлення та розвитку освіти в Україні (в тому числі і природничо-математичної). В останні десятиріччя науковцями виконано ряд досліджень щодо освіти молоді та різних аспектів природничо-математичної підготовки у певні періоди розвитку України. Більша частина з них присвячена становленню і розвитку науково-педагогічної думки та освіти в Україні та її регіонах (Н. Агафонова, О. Бабіна, Л. Березівська, В. Богуславська, М. Брода, В. Вихрущ, Н. Гупан, Т. Завгородня, М. Заволока, І. Зайченко, С. Золотухіна, М. Євтух, І. Колесник, Н. Коляда, Н. Красножон, Н. Кротік, В. Кузьменко, М. Марчук, О. Оніпченко, І. Передерій, О. Попова, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинська та ін.).

Процес розвитку природничо-математичної освіти в Україні знайшов відображення в багатьох історико-педагогічних дослідженнях. Так, дидактичні особливості навчання природничо-математичних дисциплін проаналізували: М. Кузін, М. Левківський, О. Любар, О. Мельничук, Ф. Паначин, О. Пискунов, М. Стельмахович,

* © Кохановська О. В.

Д. Федоренко, М. Шабаєва та ін. Підходи до періодизації розвитку природничо-математичної освіти в Україні розкрито в працях Я. Бурлаки, Б. Гнеденка, А. Прус, О. Скриннікової, І. Шоробури та ін. Проблеми реформування шкільної природничо-математичної освіти в Україні в ХІХ – на початку ХХ століття представлено в наукових розвідках С. Абрамовича, Я. Бродського, Б. Гнеденка, С. Головка, М. Кузіна, М. Колмакової, А. Столяра та ін. Окремі аспекти розвитку природничо-математичної освіти відображено в публікаціях Л. Гуцал, Я. Димарського, Н. Єрмолаєвої, Л. Жовтан, Г. Маслової, А. Мартін, Л. Філон, Н. Хміль, Г. Шуки та ін.

Водночас змістовні аспекти природничо-математичної освіти в навчальних закладах України у другій половині ХІХ століття не було комплексно висвітлено.

Мета статті – схарактеризувати тенденції змісту шкільної природничо-математичної освіти в навчальних закладах України протягом другої половини ХІХ століття.

Як зазначає Н. Мойсеюк, «У традиційній педагогіці зміст освіти визначається як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи. Він зорієнтований головним чином на знання як відображення духовного багатства людства, накопиченого протягом історичного розвитку. Знаннево орієнтований зміст освіти сприяє входженню людини у соціальне середовище, її пристосуванню до культурних, психологічних, соціологічних факторів, забезпеченню її життєдіяльності» [6].

На наш погляд, зміст освіти є системою наукових знань, практичних умінь і навичок, засвоєння й набуття яких закладає основи для розвитку та формування особистості.

Зміст освіти має історичний характер, оскільки воно визначається цілями і завданнями освіти на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Це означає, що воно змінюється під впливом вимог життя, виробництва і рівня розвитку наукового знання [12].

На всіх етапах розвитку суспільства зміст освіти зазнавав якісних змін під впливом різних чинників; соціально-економічних відносин, рівня розвитку виробництва, науки, техніки і культури, розвитку освіти та педагогічної теорії, мети і завдань виховання, які ставить суспільство перед школою.

Зміст освіти відображає соціальний досвід суспільства у формі окремих навчальних предметів. Навчальний предмет адаптує основи певної науки до потреб шкільного навчання відповідно до мети навчального предмету, вікових особливостей учнів, кількості часу на його вивчення, взаємозв'язків цієї дисципліни з іншими.

Предмети природничо-математичного циклу надають знання про живу і неживу природу, про матеріальну єдність світу, про природні ресурси та їх використання в господарській діяльності людини. Загальні навчально-виховні завдання цих предметів спрямовані на формування політехнічних знань і вмінь особистості, її всебічний і гармонійний розвиток. На основі вивчення загальних законів розвитку природи, особливостей окремих форм руху матерії та їх взаємозв'язків вчителя формують в учнів сучасні уявлення про природничо картині світу [5].

Період ХІХ – початку ХХ століття характеризувався стрімкими змінами в сфері освіти, зокрема і в природничо-математичній. Такого поняття як «природничо-математична освіта» в досліджуваній період не існувало. Воно розглядалося в розрізі предметів, які вивчалися. До таких у ХІХ – початку ХХ столітті відносилися: арифметика, математика, алгебра, геометрія, фізика, астрономія, хімія, біологія, географія, природнича історія та ін.

Зміст предметів досліджуваної доби відображається перш за все в навчальних планах, програмах, підручниках.

Природознавство як навчальний предмет увійшло в загальноосвітню школу Російської імперії в епоху Катерини II. У 1786 році було проведено шкільну реформу, результатом якої стала організація народних училищ. Саме з цього часу виникає і починає розвиватися методика викладання природознавства.

Проте, у 1828 році уряд Миколи I виключає природознавство з навчального плану шкіл і чверть століття цей напрямок був жорстко обмежений у викладанні, що вплинуло й на рівень викладання математичних дисциплін, зробивши цей напрямок більш формалізованим. Разом із тим, економічні проблеми розвитку промисловості та сільського господарства ставили на порядок денний питання про подальше реформування школи. Як наслідок, у 1852 році урядом було відновлено викладання природознавства в школі.

Аналізуючи тенденції викладання природничо-математичних дисциплін в навчальних закладах України у другій половині XIX ст., можна зробити висновок, що у перші роки після відновлення вивчення природознавства його зміст мало чим відрізнявся від того, що використовувався ще до заборони в 1828 р. [11].

Лише починаючи з 1952 року в курсі «Природознавство» почали вивчатися загальні відомості про природу (1 клас), зоологія (2, 3 клас), ботаніка (4 і 5 клас), мінералогія (6 клас), анатомія і фізіологія людини (7 клас) [3, с. 3]. Проте така послідовність вивчення не сприяла формуванню в учнів цілісної картини світу, оскільки кожний новий розділ був відокремленим від попереднього, що суттєво впливало на якість змісту освіти.

Протягом наступних десятиліть аж до 1978 року кількість годин на вивчення дисциплін природничо-математичного циклу починає поступово збільшуватися, зокрема розширювався і зміст того матеріалу, який викладався: ускладнювалися поняття, розглядалося більше прикладів та ін. Матеріал, який надавався почав набувати системного характеру. Все це сприяло розвитку інтересу у учнів до предметів природничо-математичного циклу.

Аналіз навчальних планів та орієнтовних програм предметів, які викладалися в реальних училищах Міністерства народної освіти засвідчив, що навчання фізики у період з 1864 по 1874 роки проводилось за підручником С. Ковалевського, зміст якого був суттєво теоретизованим [14].

Слід відмітити також, що у багатьох навчальних закладах досліджуваного періоду була відсутня база для практичної діяльності з фізики. Це обмежувало можливості проведення дослідницької діяльності. Відповідно, вчитель був змушений здійснювати педагогічну винахідливість для здійснення практичних занять.

Викладання хімії у досліджуваній період базувалося на: поступовому ознайомленні учнів з поняттями та явищами хімічного всесвіту; виведенні нових понять на основі проведення дослідів; вивченні хімічних елементів за таблицею Д. Менделєєва. Найпопулярніший підручник з хімії (автор І. Роско) був побудований на метафізичному вивченні дисципліни і також був занадто теоретизованим [7]. Рекомендованими Міністерством посібниками з хімії були також «Таблиці для визначення мінералів» Ф. Коббеля й «Визначник мінералів» О. Герда.

Стосовно вивчення курсів ботаніки, зоології, фізіології, мінералогії, то вони входили до предмету природознавство і вивчалися протягом всього навчального курсу. Міністерство рекомендувало з зоології підручники таких авторів І. Сент-Ієра, Ф. Любена, Р. Габрієля, В. Михайлова; з ботаніки – К. Шнейдера, П. Ауерсвальда та Я. Россмессера (у перекладі Ф. Бекетова), А. Григор'єва, С. Любена-Бекетова [14]. Ці підручники були не тільки значно теоретизовані, а й мали багато помилок та неточностей. Це впливало на те, що правильність трактування багатьох понять та процесів залежала від учителів, які викладали курс, адже їм доводилося конструювати зміст уроку з різних джерел для того, щоб якомога повніше і точніше висвітлити матеріал, який вивчався.

Починаючи з другої половини XIX століття у зв'язку з активним розвитком початкової ланки освіти, окремим напрямом розвитку змісту природничо-математичної освіти стала започаткована у 60-ті рр. XIX ст. учителями народних шкіл України розробка змісту виховання в учнів початкової школи дбайливого ставлення до природи. Цей напрям розвивався до 1871 р.

Починаючи з 1972 року Міністерство народної освіти розпочало скорочення обсягу природничого-математичного змісту освіти і спрямованість на гуманітаризацію освіти [13].

У 70-х роках XIX століття влада Російської імперії, до складу якої входила Україна, звинувачувала усіх, хто займався природознавством у вільнодумстві та атеїзмі. Внаслідок цього 1971 року на вивчення природознавства було скорочено кількість годин в навчальних планах.

Офіційно природознавство було виключено зі змісту навчання гімназій у 1890 році, проте цей предмет іноді входив до навчальних планів жіночих та військових гімназій, реальних та морських училищ.

Реформи було продовжено. Так, за вказівкою Міністерства народної освіти замість природознавства до програм навчальних закладів було введено предмет «Вітчизнознавство» – спільний курс з основ географії, фізики та історії Росії. Такі підходи негативно віддзеркалилися на теоретичних і методичних розробках проблем викладання природознавства [8].

Проте, не дивлячись на загальні тенденції скорочення обсягу викладання природничо-математичних дисциплін, розвиток змісту освіти все ж відбувався. Зазначений період характеризувався активізацією громадського руху і ситуація у вивченні природничо-математичних дисциплін після 1972 року спонукала прогресивно налаштованих педагогів до пошуку шляхів реформування цього напрямку освіти, зокрема за рахунок розробки та удосконалення змістового компонента. Зокрема, аналіз навчальних програм з дисциплін природничо-математичного циклу наприкінці XIX ст. довів, що вчені того часу відстоювали саме концентричну будову всіх навчальних курсів. Педагоги та науковці стверджували, що вивчення матеріалу має відбуватися від простого до складного, від відомого до невідомого, від конкретного до абстрактного. Зокрема, такі погляди відстоював А. Любен. Разом з тим, слід підкреслити той факт, що підручники досліджуваного часу не відповідали даній вимозі [2].

Знання з природничо-математичних дисциплін наприкінці XIX століття зводилися до знання учнями арифметичних дій та встановлення зв'язку природознавства з циклом сільськогосподарських робіт (особливо в сільських школах), що і обумовлювало низький рівень цих знань у молоді. Як засвідчує більшість звітних документів та циркулярів Міністерства народної освіти того часу, в освітньому просторі подолати окреслені складності намагалися за рахунок гнучкого розкладу навчального року. Але разом з тим, що не дивлячись на заборони, в гімназіях та прогімназіях природознавство обов'язково входило до навчальних планів. Але під впливом урядових дій 1874-1876 рр. суттєво скоротилася кількість годин, відведених на природознавство. Більшість учителів-природознавців підпало під скорочення, що стало у подальшому причиною нестачі відповідних кадрів [9].

Провідні науковці та педагоги О. Герд, М. Корф, К. Ушинський зосереджували увагу на важливості вивчення природознавства. Вони неодноразово пов'язували його із якістю загальної освіти.

В період 1874-1907 рр. зміст навчального матеріалу у нових підручниках з природознавства переважно мав дві частини: теоретичну та практичну, і подавався у вигляді розділів і тем. Окремими розділами було виділено планіметрію та стереометрію. У підручниках з геометрії Ф. Буссе, алгебри І. Борткевича, фізики О. Малініна та К. Буреніна наприкінці кожного теоретичного розділу обов'язково була

практична частина. В той же час більшість підручників були переобтяжені теорією і містили переважно ілюстративний матеріал [9].

На думку І. Карнаухова, мета вчителя математики того періоду – «розвинути в учнях здатність мислення настільки, щоб вони під час вирішення задач були здатні складати правильні поняття про взаємні відношення між кількостями; навчити їх проводити вирахування усні і письмові швидко, правильно і свідомо, щоб учень знав, чому він чинить так, а не інакше; щоб пізнання учнів не обмежувалося лише пам'яттю, а впливало з логічної послідовності» [4].

Зміст навчання математики у початкових школах наприкінці ХІХ століття передбачав навчання усному рахунку в межах 100, формування знань та вмінь виконувати завдання на чотири арифметичних дії, правильного читання та каліграфічного письма. По суті на відміну від природознавства вимоги щодо вивчення основ математичних знань все ж існували.

Лише з 1897 р. у міністерських школах почали використовувати затверджені профільним міністерством програми та навчальні плани з природничо-математичних предметів. Їх було складено на основі програм гімназій, а тому вони були надто перевантажені науковим та навчальним матеріалом, що ускладнювало підготовку учнів з цих дисциплін. В цей період відбувалась поступова зміна поглядів Міністерства освіти щодо необхідності вивчення природничих наук як засобу формування гармонійно розвинутої особистості [10].

Всеросійському з'їзді вчителів-природознавців відзначалося, що головним завданням початкової школи є використання необхідної наочності на уроках. Учителі використовували у своїй практиці лише ту наочність, яку надавала їм природа [2].

Аналіз архівних документів дає підстави стверджувати, що у досліджуваній нами період висувалися певні вимоги щодо розробки підручників з природничих дисциплін:

- природознавство повинно трактуватися як загальноосвітній навчальний предмет, що сприяє розвитку духовних цінностей і викладатися на протязі всього навчання в освітніх закладах;

- викладання природознавства повинно базуватися на принципі науковості (мати чіткий підбір достовірного фактичного матеріалу й обробкою його науковими методами з використанням індукції, дедукції, досвіду і спостережень) та наочності (організація спостережень і дослідів, практичні заняття, екскурсії, застосування біологічного методу);

- зміст навчального матеріалу даного циклу повинен відповідати віковим та фізіологічним особливостям учнів та враховувати потреби конкретного регіону [там само].

Найхарактернішою рисою викладання природознавства є вимога, щоб рослини і тварини, які вивчаються, розглядалися як реальні живі істоти, щоб їх вивчення передбачало не тільки сухий опис, але й усвідомлення значення тих життєвих явищ, які, головним чином, характеризують взаємозв'язки у природному середовищі [2].

Вчителі намагалися покращити ефективність навчального процесу з вивчення природничо-математичних дисциплін кінця ХІХ століття через заміну підручників академічного характеру на підручники практичного характеру, в яких розкривалася життєва необхідність та доцільність засвоєння нових знань, їх тісний зв'язок з реальним життям.

Слід підкреслити, що існуючі засоби навчання природничо-математичних дисциплін у другій половині ХІХ ст. (підручники, методичні записки, наочні матеріали) мали досить обмежені можливості для активізації навчально-пізнавальної діяльності. Це робило їх нецікавими для учнів і складними для вчителів.

Підводячи підсумки, слід зауважити, що через неоднозначне ставлення уряду до природничо-математичної освіти розвиток цього напрямку навчання відбувався нерівномірно. В досліджуваній період існували умови для розвитку математики,

фізики, географії, хімії, а розвиток власне природознавства гальмувався негативним відношенням царської влади до природничої освіти. Саме це і обумовило низкий рівень якості змісту предметів природничо-математичного циклу. Зрозуміло, що така ситуація вплинула на розвиток методичної складової природничо-математичної освіти у досліджуваний період.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні тенденцій розвитку змісту освіти на початку ХХ століття та здійсненні порівняльного аналізу отриманих результатів.

Література:

1. Герд А. Я. Об естественно-исторических экскурсиях / А. Я. Герд // Учитель. – 1866. – № 7. – С. 251–255.
2. Гуцал Л. А. Развитие школьной природничей освіти на правомбережній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. А. Гуцал. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 240 с.
3. Звездина Л. М. Становление и развитие естествознания как учебного предмета в дореволюционный период / Л. М. Звездина. – Калинин : Тверь, 1990. – 48 с.
4. Карнаухов И. О преподавании арифметики в уездных училищах / И. Карнаухов // Циркуляр по управлению Киевским учебным округом. – Август 1865. – № 8. – С. 380–385.
5. Левашова В. М. Міжпредметні зв'язки природничих дисциплін як засіб формування наукового світогляду школярів / В. М. Левашова // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 01/2008. – № 1. – С. 154-158.
6. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навчальний посібник / Н. Є. Мойсеюк. – 3-є вид., доповнене. – К. : [б. и.], 2001. – 608 с.
7. Отчет Попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии народных училищ : в губерниях Юго-Западного края – Киевской, Подольской и Волынской за 1893 год / [б. а.]. – К. : Высоч. утв. товар. печ. дела и торговли И. Н. Кушнерев и Ко, 1894. – 127 с.
8. Россмесслер Я. Значение естественных наук в образовании и преподавание их в школе / Я. Россмесслер ; [пер. с нем. ; предисл. А. Пыпина ; примеч. А. Я. Герда]. – СПб. : Типография Р. Д. Казанцева, 1864. – 237 с.
9. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – С.-Пб. : Типография Министерства народного просвещения, 1876. – Т. 3. – 1876. – 1342 с.
10. Седов Л. І. Новые течения в преподавании естественных наук / Л. Седов // Вестник воспитания. – 1898. – № 5. – С. 31–35.
11. Смирнов В. З. Реформа начальной и средней школы в 60-годах ХІХ века / В. З. Смирнов. – М. : Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, 1954. – 231 с.
12. Содержание образования как средство развития личности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studme.com.ua/148211115475/psihologiya/soderzhanie_obrazovaniya_kak_sredstvo_razvitiya_lichnosti_formirovaniya_bazovoy_kultury.htm.
13. Судьбы естествознания в русской начальной школе // Природа в школе. – 1907. – № 1. – С. 21–25.
14. Учебные планы и примерные программы предметов, преподаваемых в реальных училищах Министерства народного просвещения : [утверждены г. министром народного просвещения на основании § 12-го устава реальных училищ] // Циркуляр по управлению Киевским учебным округом. – Июнь 1873. – № 7. – С. 322–367.

Кохановская Е. В.

СОДЕРЖАНИЕ ШКОЛЬНОГО ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ СТОЛЕТИЯ

В статье охарактеризовано содержание естественно-математического образования в учебных заведениях Украины во второй половине ХІХ столетия. Определено, что содержание образования имеет исторический характер, а следовательно определяется целью и заданиями

образования на исследуемом этапе развития общества и изменяется под влиянием жизненных обстоятельств, производства и уровня развития научных знаний. Акцентировано, что содержание предметов исследуемого периода отображался прежде всего в учебных планах, программах, учебниках. Описаны основные тенденции содержания преподавания естественно-математических дисциплин во второй половине XIX века на примере некоторых естественно-математических дисциплин.

Ключевые слова: содержание образования, естественно-математическое образование, конец XIX столетия.

Kokhanovskaya O.V.

CONTENT OF NATURAL AND MATHEMATICAL EDUCATION AT TEACHING ESTABLISHMENTS OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE SIXTH CENTURY

The article characterized content of natural and mathematical education at teaching establishments of Ukraine in the second half of the XIX-th century. Under content of education it is determined system of scientific knowledge, practical skills and habits, mastering and obtaining of that made bases for development and forming of individuality. It is pointed out that content of education had historical character and thus it is determined by aim and tasks of education at concrete stage of development of a society and changed under influence of demands of life, manufacturing and level of development of scientific knowledge. It is stressed that content of subjects of researched epoch reflected first of all in teaching plans, programs, text-books. It is defined the main tendencies of transformation of content of teaching of natural and mathematical disciplines in the second half of the XIX-th century on the example of some natural and mathematical disciplines. Fulfilled analysis of content component of natural and mathematical education gives opportunity to emphasize that thoughtpoly-meaning attitude of government of Russia to this cycle development of natural and mathematical disciplines carried out in an uneven way. In there were conditions for development of mathematics, physics, geography or chemistry development of science about nature hampered by state action that negatively reflected on quality of subjects of this cycle. Lack of content component influenced on development and methodic component of natural and mathematical education at teaching establishments of Ukraine of the researched period.

Keywords: content of education, natural and mathematical education, the XIX-th – the beginning of the XX-th century.

УДК 378.046-021.68:331.101-051

Кузьменко Ю. В.*

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1950-1991 РР.)

У статті висвітлено підходи до підготовки педагогічних кадрів УРСР у 1950-1991 рр. З'ясовано, що трудове навчання і виховання молоді генерачії трудівників було визнано в цей період стратегічним, обов'язковим освітнім напрямком, що має ґрунтуватися на принципі профорієнтації. Через зміст програм професійного циклу навчальних дисциплін розкрито специфіку ідейно-політичного впливу на навчання, виховання і соціалізацію майбутніх педагогів. Доведено, що вирішальний вплив у організації навчально-виховного процесу педагогічних кадрів мали партійні директиви та постанови, рішення з'їздів комуністичної партії, резолюції та програми КП СРСР та радянського уряду СРСР і УРСР.

Ключові слова: педагогічні кадри, підготовка вчителів в Радянській Україні, програми педагогічних інститутів.

Дослідження й осмислення педагогічного досвіду радянської доби щодо виявлення особливостей підготовки педагогічних кадрів має особливо вагоме значення на сьогодні,

* © Кузьменко Ю.В.: